Jiří Woitsch, František Bahenský (eds.): Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792-1794.

Jana Vobecká

Jiří Woitsch, František Bahenský (eds.): Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V. Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792-1794.Etnologický ústav AV ČR, Praha 2007, 135 s. + 42 map v příloze.

Pátý díl Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska vznikl stejně jako díly předchozí převážně v Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky. Je koncipován jako interdisciplinární sonda do postavení a rozmístění Židů v Čechách na konci 18. století. S předcházejícími svazky atlasu jej nespojuje téma, ale zaměření na etnologicko-historické aspekty předindustriální společnosti českých zemí a metoda založená na původním archivním výzkumu a historiografickém přístupu. Z hlediska tématu je cenné, že se atlas věnuje postavení židovského obyvatelstva v Čechách v raném novověku, protože v minulých desetiletích nebyla tomuto tématu věnována dostatečná pozornost. Autoři vyjadřují naději, že se tento díl Etnografického atlasu stane nepostradatelnou pomůckou pro regionální bádání o dějinách Židů v Čechách i pro jejich komplexní studium.

Hlavním zdrojem pro zpracování atlasu byly soupisy pražských židovských familiantů z roku 1792 a 1794 a soupisy venkovských židovských familiantů z roku 1793. Jedná se o mimořádné prameny zachycující hospodářskou, sociální a částečně i demografickou situaci Židů v Praze a na českém venkově. Výjimečnost soupisů venkovských Židů z roku 1793 spočívá mimo jiné také v tom, že se zachovaly pro všech šestnáct tehdejších krajů. Soupisy vznikly pro účely evidence skutečně usedlých židovských rodin v jednotlivých lokalitách a dovídáme se z nich informace o jménu familianta (většinou muž, který vlastnil familiantské číslo a byl tak oprávněn se svojí rodinou legálně pobývat na území Čech), jeho rodinném stavu, jménu manželky a dětí, případně jejich věku (ten byl ovšem uváděn spíše nesystematicky). Dále prameny uvádí, kam familiant náležel pod vrchnostenskou ochranu, kde byl usedlý a jaký byl jeho způsob obživy. Takto obsahově bohaté prameny tedy skýtají široké badatelské možnosti, které nebyly doposud plně využity. Etnografický atlas tak mimo jiné plní úkol zprostředkovatele informací z těchto zdrojů další zainteresované veřejnosti. Atlas přibližuje dobový kontext vzniku soupisů, podává zevrubný popis jejich obsahu, způsobu sběru dat a dobového zpracování. Těžištěm je pak rozbor demografické, sociální a zvláště profesní struktury židovského obyvatelstva, jak je čitelný z těchto soupisů a s ohledem na dobová administrativní opatření.

Atlas je členěn do tří kapitol a obsahuje také samostatné mapové přílohy. Úvodní kapitola dává přehled o historickém kontextu židovského osídlení Čech, dále o legislativním a správním rámci určujícím život židovské populace od konce 17. do poloviny 19. století. Ve druhé kapitole jsou rámcově představeny soupisy pražských i venkovských židovských rodin z období 18. a počátku 19. století s logickým důrazem na soupisy z let 1792-1794. Třetí část se pak zaměřuje na vlastní rozbor sídelní, demografické a profesní struktury familiantských rodin v letech 1792-1794. Na 42 mapách přílohy je v grafické podobě představeno prostorové rozložení židovského osídlení. S výjimkou mapy č. 1 zobrazující počet přítomných Židů v jednotlivých lokalitách, představují všechny ostatní mapy vizualizaci způsobu obživy Židů na území Čech. Je na nich zachycen zejména počet osob věnujících se konkrétním odvětvím řemesla, obchodu a nevýrobním odvětvím. Ačkoli je vydán v rámci řady Etnografických atlasů Čech, Moravy a Slezska, zaměřuje se tento pátý svazek pouze na situaci na území Čech. Jak je zmíněno na s. 47, je to z toho důvodu, že na Moravě nejsou soupisy židovských rodin uloženy centrálně jako v Čechách, ale rozptýleny především ve fondech archivů velkostatků. Prameny jsou tudíž za Moravu dostupné jen torzovitě. Ve Slezsku pak Židé ve sledovaném období až na pár výjimek nežili.

Na tvorbě atlasu se jmenovitě podíleli Ivana Ebelová, která je autorkou textové části publikace, Klára Woitschová a Michal Řezníček, kteří připravili statistické podklady pro textovou i mapovou část. Témata ke konkrétnímu kartografickému zobrazení vybrali a datové podklady k mapám připravili Klára Woitschová a Jiří Woitsch. Vlastní kartografické zobrazení je pak dílem Adama Horálka.

Atlas může v mnoha ohledech sloužit jako vítaná pomůcka dalším badatelům zabývajícím se problematikou dějin Židů a židovským osídlením v Čechách. Zde je na místě vyzdvihnout nejzajímavější aspekty atlasu. Publikace jasným a čtivým způsobem podává přehled o postavení Židů v Čechách v 18. století po právní a správní stránce (Kapitola I). Tento popis je cenný zejména z toho důvodu, že byl vytvořen na základě studia autentických dobových pramenů, které jsou v atlase také velmi pečlivě citovány. Umožní tak čtenáři, který není specialistou na archivní prameny a správní otázky, orientovat se v relativně složité problematice, jejíž znalost je nezbytná pro pochopení konkrétních aspektů života Židů v Čechách.

Kapitola II poskytuje velmi přehledný popis soupisů židovských obyvatel na venkově a v Praze počínaje těmi z roku 1723, respektive 1729, a konče soupisy z roku 1811. U každého z nich je uveden dobový kontext vzniku, účel, obsah a rozsah, v jakém se pramen zachoval. Cenné je pak také porovnání jednotlivých soupisů mezi sebou a pokus o zhodnocení vzájemné jejich kompatibility (s. 45). Autoři docházejí k závěru, že použití pramenů pro sledování vývoje židovského osídlení, případně demografického chování a dalších aspektů je komplikované. Z toho důvodu se také v atlase zaměřují pouze na soupisy z let 1792-94. V této souvislosti je možná škoda, že autoři nediskutují otázku důvěryhodnosti dat, tedy to, zda soupisy zachycují více nebo méně spolehlivě počet židovských rodin, respektive obyvatel skutečně v Čechách přítomných. V době platnosti familiantského zákona omezujícího povolený počet židovských rodin bydlících v Čechách je tato otázka velmi důležitá pro další práci s oficiálně zjištěnými daty. Otázka možnosti podhodnocování dat v dobových soupisech v atlasu bohužel není vůbec diskutována.

Ve třetí kapitole věnující se rozboru údajů ze soupisů z let 1792-1794 je velmi zajímavý závěr podkapitoly III.1.2., že se i přes platnost familiantského zákona a dalších restriktivních opatření, která měla za cíl regulovat počet Židů na území Čech, ukazuje, že velikostí a počtem dětí se židovské rodiny nijak výrazně nelišily od těch křesťanských. Počet dětí se tak v průměrné křesťanské i židovské rodině pohyboval od dvou do čtyř. Tento závěr je velmi důležitý pro další úvahy o reprodukčním chování Židů (o populačním růstu, úrovni porodnosti a úmrtnosti a jejich vzájemném vztahu) i při úvahách nad celkovým efektem familiantského zákona. V nejobsáhlejší části, podkapitole III.2., která se věnuje rozboru zaměstnání a způsobu obživy Židů, autoři vypracovali vlastní klasifikaci profesí, která umožnila přehledně roztřídit všechny možné způsoby obživy Židů. V části věnující se jednotlivým profesím je vždy stručně popsána geneze židovského angažmá v daném odvětví. To vytváří kontext, ve kterém je možné pochopit tradičně specifickou profesní skladbu Židů. Kapitola o profesní skladbě jinak zůstává velmi popisná a nevyužívá možnost analyzovat regionální odlišnosti v profesní skladbě Židů. Je škoda, že do oddílů o struktuře židovských profesí nebyly zařazeny tabulkové přehledy o počtech familiantů vykonávajících jednotlivé profese tříděné podle krajů. Tato data přitom museli mít autoři k dispozici, jelikož z nich vytvořili koláčové grafy s procentními podíly. Absence kvantitativních údajů je naneštěstí velkou překážkou pro další využití publikace badateli, kteří by chtěli dále analyzovat profesní skladbu židovského obyvatelstva. Další zajímavá perspektiva badatelského zájmu, která v atlase zůstala opomenuta, je rozmístění židovských familiantů v českých a německých jazykových oblastech Čech a případné odlišnosti v intenzitě osídlení a profesní skladbě. Rozdíly v tomto směru existovaly a měly své důsledky i později ve spojitosti s industrializací a židovskou emancipací mezi Čechy a Němci.

Obsáhlé mapové přílohy k publikaci náleží jako samostatná část. Je velmi záslužné, že se autoři ujali náročného úkolu vektorizace dat a použili moderní kartografické metody a programy pro zpracování mapových výstupů. Téměř všechny mapy ze souboru slouží jako vizualizace absolutních počtů Židů pracujících v jednotlivých profesních kategoriích. Takové výstupy ovšem svou výpovědní hodnotou nemohou nahradit chybějící analýzu a vypovídají jen málo o regionálních rozdílech v profesní skladbě. Poněkud matoucím dojmem působí to, že v mapách není zanesena Praha (s výjimkou mapy č. 1) a její absence není ani v textu, ani v mapových přílohách vysvětlena.

Pátý díl Etnografického atlasu poskytuje zasvěcený přehled pramenů ke studiu demografické a hospodářské situace českých Židů v 18. století. Jeho hlavním cílem je popis židovské populace tak, jak je zaznamenána v soupisech familiantů z konce 18. století, rezignuje však na hlubší analytické cíle, které by skýtalo jak vytěžení pramene samotného, tak porovnání s dalšími prameny. Zvolený přístup je u atlasu pochopitelný a jeho zpracování je v tomto směru velmi dobré. Publikaci nicméně citelně chybí tabulkové výstupy s absolutními údaji, které by dalším badatelům umožnily s daty tak ojedinělého pramene, jakým soupisy z let 1792-1794 bezesporu jsou, dále pracovat. Ani samostatně vydaná mapová příloha (42 nevázaných, z vnějšku neoznačených map) není pro uživatele úplně praktická. Přesto lze vydání této ojedinělé publikace rozhodně uvítat a lze očekávat, že se stane užitečnou pomůckou všem zájemcům o tuto dlouho opomíjenou oblast.

Jana Vobecká